

УДК 373.3/.5.014.61(477)"1940/1980"

DOI: 10.31558/3083-5771.2024.1.6

ПЕРЕВІРКИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940–1980-Х РР.

Ольга Лаврут

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

lavrut.olga@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6915-7474>

Researcher ID: 58118317200

Olga Lavrut

Donetsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

lavrut.olga@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6915-7474>

Researcher ID: 58118317200



У статті характеризуються інспекторські перевірки у загальноосвітніх школах УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр. Завдання нашого дослідження полягають у вивченні його джерельної та історіографічної бази, з'ясуванні основних напрямів перевірок, які відбувалися у школах у зазначений період; механізмів їх проведення та реагування на них; окресленні перспектив наукової діяльності. Основними методами, які використовуються у роботі, є такі: хронологічний (дав змогу простежити динаміку перевірок протягом другої половини 1940-х – 1980-х рр.), описовий (презентувати власне механізм перевірок), порівняльний (охарактеризувати перевірки у різні періоди історії УРСР та з різних напрямів), біографічний (дав змогу вивчити життєпис деяких педагогів, їх професійні уміння та погляди), системний (дав змогу узагальнити відповідну інформацію).

Серед підходів, які використали під час дослідження, виділяємо такі: культурологічний, аксіологічний, герменевтичний та практичний. Культурологічний підхід – у процесі врахування особливостей функціонування суспільства, яке мало певні культурні коди і обумовлювало поведінку людини та ставлення до оточуючих; герменевтичний – цінний тим, що дав змогу проаналізувати і вивчити тексти джерел дослідження, виокремити характерні риси інспекторських перевірок шкіл УРСР у зазначений період, водночас зважаючи і на критичне ставлення до текстів; аксіологічний підхід обумовлений вивченням ціннісних орієнтацій радянського суспільства, яке обходило увагою особистість і гналося за цифровими показниками.

Інспекторські перевірки у загальноосвітніх школах УРСР у другій половині 1940 х – 1980-х рр. продемонстрували тотальний контроль над освітнім процесом. Вони проводилися в усіх закладах і доволі часто. Перевірки були фронтальними і спрямовувалися на ознайомлення та критику навчально-виховного процесу школи, вибірковими – стосувалися конкретного напрямку, або ж тематичними. У колі уваги інспекторів перебувала адміністрація закладу, вчителі та учні. Вони зазвичай виявляли негаразди, роблячи зауваження, які протягом певного терміну потрібно було виправити. Загалом такі заходи були стресом для учасників освітнього процесу і зайвою процедурою. Проте держава потребувала подібних механізмів для контролю над осві-

тянами. Перспективою нашого дослідження може бути поглиблене вивчення окремих аспектів запропонованої проблеми.

Ключові слова: загальноосвітня школа УРСР, перевірка, інспектор, учитель, учень, навчання, діяльність, контроль.



The article describes inspectorate inspections in secondary schools of the Ukrainian SSR in the second half of the 1940s–1980s. The tasks of our research are to study its source and historiographical base, to find out the main directions of inspections that took place in schools during the specified period; mechanisms for their implementation and response to them; outlining the prospects of scientific activity. The main methods used in the work are as follows: chronological (allowed to trace the dynamics of inspections during the second half of the 1940s–1980s), descriptive (to study the actual mechanism of inspections), comparative (to characterize inspections in different periods of the history of the Ukrainian SSR and from different directions), biographical (provided an opportunity to study the biographies of some teachers, their professional skills and views), systemic (allowed to summarize relevant information).

Among the approaches used during the research, we highlight the following: cultural, axiological, hermeneutic, and practical. Cultural approach – in the process of taking into account the peculiarities of the functioning of society, which had certain cultural codes and conditioned human behavior and attitude towards others. Hermeneutic – valuable in that it allowed to analyze and study the texts of research sources, to single out the characteristic features of inspectorate inspections of schools of the Ukrainian SSR in the specified period. The axiological approach is due to the study of the value orientations of the Soviet society, which ignored the individual and chased digital indicators.

Inspectorate inspections in secondary schools of the Ukrainian SSR in the second half of the 1940s–1980s demonstrated total control over the educational process. They were held in all institutions and quite often. Inspections were frontal, aimed at familiarization and criticism of the entire educational and educational process of the school, selective – related to a specific direction, or thematic. The inspectors focused on the institution's administration, teachers and students. They usually found trouble by making remarks that had to be corrected within a certain period of time. In general, such measures were stressful for the participants of the educational process and an unnecessary procedure. However, the state needed similar mechanisms for their control. The perspective of our research may be an in-depth study of certain aspects of the proposed problem.

Keywords: *comprehensive school of the Ukrainian SSR, inspection, inspector, teacher, student, training, activity, control.*



Супровід, спрямований на підтримку діяльності школи, є запорукою успішної її діяльності. Підтримка учасників освітнього процесу залишається важливим складником, особливо коли йдеться про партнерські відносини. У період від другої половини 1940-х до 1980-х рр. здійснювався пошук оптимального управління школою в УРСР. Проте він відбувався авторитарними методами. Задля уникнення подібних явищ варто вивчити цей аспект життя школи.

Питання, якому присвячена ця стаття, розглядали дослідники з різних ракурсів. О. Марчук присвятила свої пошуки організації навчально-виховної роботи у школах УРСР середини 50-х – 60-х рр. минулого століття, акцентуючи на уніфікації та тиску з боку влади на учителів. Вона зачепила питання про будівництво шкіл, обладнання навчальних кабінетів і діяльність гуртків¹. М. Асанішвілі приділив увагу соціальній інженерії у радянській школі в контексті реформи 1958 р.². Предметом наукових пошуків О. Левець став вплив комуністичного виховання на учнівство та роль у цьому педагогів. У роботі лише зазначено, що були перевірки у закладах, проте їх механізм залишився поза увагою³. О. Лаврут вивчила скарги на педагогів⁴ і скарги педагогів, зазначивши власне про перевірки предмета скарг та ставлення учителів до цього⁵. Учені-педагоги приділили увагу реформуванню змісту освіти⁶ та методологічним аспектам проблеми⁷. Отже, історіографія нашого питання є доволі обмеженою, тому воно потребує глибшого вивчення.

Метою запропонованого дослідження є характеристика інспекторських перевірок загальноосвітніх шкіл 1940–1980-х рр. в УРСР, які виступали інструментом впливу на їх функціонування.

Джерелами під час написання нашої роботи стали матеріали державних архівів областей України та періодичні видання. Перші дали змогу охарактеризувати процес перевірок шкіл в окремих регіонах, другі посприяли з'ясуванню висвітлення внутрішнього та зовнішнього контролю закладів освіти.

На радянську школу покладався обов'язок досягнення учнями міцних і сталих знань шляхом застосування ефективних методів навчання і виховання дітей. Водночас вона мала керуватися промовами перших осіб, законодавчими актами,

¹ Марчук, О. А. (2016). Зміни в організації навчально-виховної роботи вчителів у школах як наслідок реформування середньої освіти в Україні середини ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 45(1), 284–287.

² Асанішвілі, М. І. (2019). Витворення «нової людини» в контексті реформи середньої освіти в СРСР 1958 року. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*, 2, 16–21. DOI: 10.18523/2617-3417.2019.2.16-21.

³ Левенець, О. М. (2018). Комуністичне виховання в загальноосвітніх школах Волинської області в середині 60-х – першій половині 80-х років ХХ ст. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 4, 23–30.

⁴ Лаврут, О. О. (2022). Скарги вчителів як вияв «радянського способу життя». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 1, 52–56. DOI: 10.32838/2663-5984/2022/1.8.

⁵ Лаврут, О. О. (2024). Скарги на педагогів шкіл УРСР другої половини 1940–1980-х рр. мовою архівів. *Культурологічний альманах*, травень, 118–128. DOI: 10.31392/cult.alm.2024.1.15.

⁶ Пироженко, Л. В. (2013). *Реформування змісту загальної середньої освіти (середина 60-х – початок 80-х рр. ХХ століття)*. Київ: Педагогічна думка.

⁷ Розман, І. І. (2017). Радянська педагогіка: біографічна парадигма другої половини 40-х – 80-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна Робота»*, 2(41), 219–221.

де приділяли увагу контролю за рішеннями партії та уряду, характеризуючи його як порядок, що дисциплінує працівників, підвищує їх відповідальність за доручену справу, та засіб боротьби за нові успіхи у роботі радянської школи. М. Хрущов на XIII з'їзді ВЛКСМ 1958 р. також акцентував на участі у суспільно корисній праці, «створенні цінностей, необхідних для розвитку соціалістичного суспільства». Систематичний внутрішній шкільний контроль розглядався одним із механізмів досягнення завдань. Під час їх планування керівництво закладів мало домогтися від педагогів піднесення ідейно-фахового рівня викладання дисциплін. Адміністрацію розглядали як виконавців функцій інструкторів-методистів і контролю за освітнім процесом.

Міністерство освіти УРСР наполягало на таких формах контролю у школах: відвідування уроків учителів, рівномірний поточний контроль, перевірка стану навчально-виховної роботи, що мало здійснюватися кожного півріччя. Перед відвідуванням заняття ознайомлювалися з класним журналом, успішністю учнів, результатами останніх контрольних робіт. Директор або його заступник мали знати програмові вимоги із предмета, певної теми, щоб вони не лише пасивно споглядали, а й були активними на заняттях. У кінці уроку учитель залишав час для адміністрації, щоб вона поспілкувалася з учнями з предмета і з'ясувала їх загальний рівень розвитку. Вони демонстрували приклад педагогу, як треба ставити запитання або давати завдання школярам. Після відвідування уроку адміністрація разом із учителем здійснювала аналіз уроку, що заносилося у щоденник внутрішнього шкільного контролю та журнал відвідування. Далі ці питання обговорювалися на шкільних, методичних радах і узагальнювалися наказами по школі. Дороговказом вважали працю А. Бондар «Організація внутрішнього контролю» за 1958 р.¹. Відділи освіти і шкільні інспектори були наступним елементом у довгому мереживі перевірок.

Інспектор шкіл НКО УРСР К. Заліський у 1945 р. звітував про контроль у школах. Зокрема, у Полтавській області працівники Машівського райвно ознайомилися лише з роботою 10 шкіл, всього їх у районі було 25. Керівники Поморянського відділу народної освіти Львівської області відвідали 8 шкіл. Їх звинувачували у відсіві учнів та ігноруванні батьками шкільного життя своїх дітей. Це можна було пояснити загальними тенденціями, притаманними школам УРСР повоєнного періоду. Питання, які виносилися на перевірку інспекторами, були переважно організаційними. Пропонували здійснити розподіл районів між інспекторами шкіл, приділити увагу методичній роботі, покінчити з «формально-канцелярськими методами школи», маючи на увазі звернення до показників успішності як єдиного критерію діяльності учителів і школи. Але характерною рисою залишалися «аврали», «кампанійщини», які виявлялися у гонитві за показ-

¹ Внутрішшкільний контроль (1958). *Радянська освіта*, 38 (830), 1.

никами, великою кількістю нарад і засідань, що засуджувалося. До прикладу, Ободівський райвно Вінницької області протягом першого півріччя провів 21 нараду директорів шкіл, 8 нарад заступників і 7 – військових керівників. Попри постійний контроль, зазначали низьку якість інспектування. На місця виїздили лише після надходження «сигналів». Інспектори констатували хиби, не усуваючи їх причин.

Питання, які виносилися на розгляд педагогічних рад, мали поточний характер, і їх можна було розглянути у робочому порядку. Жодної практичної цінності не мали і сформульовані у дусі «посилити» і «піднести». Інспектори здійснювали канцелярську та статистичну роботу. Більшість свого робочого часу вони мали бути у школах і спостерігати за освітнім процесом, а не відгороджуватись від нього. Прикладом такої діяльності називали роботу Солонянського райвно Дніпропетровської області, де працювали 62 інспектори, тобто майже по 1 на кожну школу. Не дивно, що спостерігалася значна плинність керівних кадрів відділів освіти, зокрема у Херсонській, Сумській, Чернігівській, Київській та інших областях¹.

Згідно з висновками тематичної перевірки роботи Гонорівської 8-річної школи Вінницької області, проведеної 16 грудня 1977 р. інспектором шкіл М. Володавським, питання, що підлягали перевірці, стосувалися ведення шкільної документації із всеобучу, проведення контрольних робіт з предметів, відвідування уроків, стану внутрішнього шкільного контролю та керівництва; ведення класних журналів; взаємовідвідування вчителями уроків. Перевірка встановила, що на день її проведення були відсутні первинні списки обліку учнів, лише два вчителі відвідали заняття своїх колег. Адміністрація відвідувала уроки в такому обсязі: директор школи – 73 уроки, 7 позакласних і 1 позашкільний заходи, заступник – 58, 2 і 3 відповідно, а також перевіряли класні журнали. Інспектор зважав на недостатнє відвідування заходів, а щодо навчальної діяльності, то нарікань загалом не було. Відвідування уроків починалося із записування теми, мети, висновків, а пропозиції були однаковими до всіх уроків. Поставало питання: це шаблонні висновки, чи ті, які були потрібні, чи вони написані через відсутність часу на це?².

Тобто перевіряли не лише роботу шкіл, а й діяльність адміністрації закладів. Зокрема, у довідці про роботу заступника директора Рудницької середньої школи Піщанського району Вінницької області А. Бурби зазначалося, що він недостатньо займався керівництвом і контролем за навчально-виховною роботою, оскільки бракувало відстеження процесу підготовки вчителів до уроків, перевірки ведення зошитів та активних форм контролю якості знань. Андрія Ларіоновича

¹ Заліський, К. (1945). Про хиби у керівництві школою. *Радянська освіта*, 9, 1.

² Державний архів Вінницької області (далі–ДАВО), ф. Р–6014, оп. 1, спр. 352, арк. 26–29.

ча звинувачували у порушенні наказу Міністра освіти № 266 від 27 листопада 1973 р. «Про поліпшення внутрішкільного керівництва і контролю». На день перевірки він відвідав 116 уроків за норми 216. Їх аналіз було визнано поверховим, без конкретних рекомендацій учителям. Його звинувачували у незнанні вимог до відвідування уроків мови та літератури, а на його персональних уроках бракувало виконання програмових настанов: відсутні бесіди з позакласного читання, не дотримувався критеріїв і норм оцінювання знань учнів, не використовував технічні засоби навчання. З його дозволу шкільна майстерня використовувалася у власних цілях¹. Також не виконали норму керівники Бондурівської, Демівської, Чечельницької середніх шкіл Вінницької області. Заступник директора Вербської середньої школи М. Сандул відвідав протягом навчального року 86 уроків, а у звіті до райвно зазначено 147. Порушувалися вимоги до складання розкладів уроків².

Протягом року адміністрація закладів вивчала і систему роботи учителів. Під час цього використовувався тематичний контроль. Відвідували політінформації, заняття гуртків, вечори, збори загонів³. З учителями здійснювалася робота щодо підвищення кваліфікації, атестації, добору кадрів із молодих фахівців; зі створення належних житлово-побутових умов; вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду. Згодом механізм організації перевірок шкіл намагалися вдосконалити, залучивши відповідних фахівців. Джерелами до вивчення цього аспекту стали довідки про роботу установ народної освіти різних районів, зокрема Оратівського району про здійснення комуністичного виховання учнів згідно з вимогами XXVI з'їзду КПРС, завданнями червневого (1983), лютневого (1984) Пленумів ЦК КПРС та постанови ЦК КПРС «Основні напрямки реформи загальноосвітньої і професійної школи». Членами бригад стали інспектори облвно або райвно, працівники обласних інститутів удосконалення вчителів, викладачі закладів вищої освіти та методисти. Перевірки були різних видів: фронтальні, тематичні або вибірккові.

Найвищі навчальні показники фіксувалися в учнів початкових класів і тих, хто вивчав українську мову і літературу. На основі контрольних робіт із 1 973 учнів майже 20 % отримали незадовільні оцінки. Спостерігались розбіжності в оцінках, які виставляв учитель, і тих, які отримали діти під час перевірок. Це пояснювали «проявами лібералізму», браком знань у педагогів про критерії оцінювання школярів, відсутністю належного контролю за станом викладання та рівнем знань учнів з окремих предметів. Не всі вчителі дотримувалися єдиних вимог до усного та писемного мовлення, проведення письмових робіт і перевірки зошитів. До причин недоліків відносили невідповідність вимогам ка-

¹ ДАВО, ф. Р-6014, оп. 1, спр. 352, арк. 26.

² ДАВО, ф. Р-4897, оп. 7, спр. 1849, арк. 61.

³ ДАВО, ф. Р-6014, оп. 1, спр. 352, арк. 162.

бінетів і програмового матеріалу: 70 % кабінетів не відповідали встановленим параметрам. Зазначалося слабке використання технічних засобів навчання, які б сприяли підвищенню ефективності уроків¹.

Уже наказ відділу народної освіти Вінницького облвиконкому від 29 квітня 1984 р. № 116 «Про роботу установ народної освіти Оратівського району по здійсненню комуністичного виховання учнів згідно вимог XXVI з'їзду КПРС, завдань червневого (1983 р.), лютого (1984 р.) Пленумів ЦК КПРС та постанови ЦК КПРС “Основні напрямки реформи загальноосвітньої і професійної школи”» зазначав, що матеріали фронтальної перевірки свідчили про відповідну роботу відділів народної освіти і виконувалися основні показники розвитку народної освіти за 1980–1984 рр., про поліпшення умов для проведення навчально-виховної роботи, переобладнання навчальних кабінетів, майстерень і початок будівництва школи на 320 місць. Усі середні та восьмирічні школи працювали за кабінетною системою. Організовано підвіз учнів. Майже усі випускники 8 класів здобували середню освіту. Кількість учителів з вищою освітою становила майже 90 %. Проведені контрольні роботи і відвідані уроки показали, що вчителі працювали над удосконаленням програм та підвищенням ефективності уроків².

Але підготовка до уроків мала багато в чому формальний характер: поурочні плани страждали на схематичність, не відповідали матеріалу, який вивчався на уроках, тому їх характеризували шаблонними, на яких нераціонально використовувався час, спостерігалася одноманітність методів навчання і тренувальних вправ, особливо на уроках літератури. Мало приділялося уваги активізації і мисленнєвій діяльності школярів, розвитку усного і писемного мовлення. Вимоги мовного режиму у закладі не виконувалися, зокрема й учителями-філологами, тому спостерігались грубі помилки у зошитах учнів та у класних журналах. У недостатній підготовці до уроків звинувачували учительку англійської мови К. Кардашову та учителя фізики Я. Запорожець. Першій бракувало знань із граматики, навичок розмовної мови, тому знання учнів із цього предмета не були на належному рівні. Це підтверджували результати проведеної інспектором контрольної роботи, де переважна більшість учнів отримали «3» і «2», а «5» і «4» майже не виявилось³. Деяко краще впоралися учні із завданнями з фізики. Щодо української мови, то із 163 учнів на «5» написали 12 учнів, на «4» – 57, на «3» – 73, на «2» – 19 і на «1» – 2 учні відповідно.

Під час перевірок зазначалося, що попри те, що у школах працювали предметні комісії, вони слабо вивчили рівень знань своїх учнів, умінь і навичок, не популяризували кращий досвід роботи учителів і не відвідували заняття. Адмі-

¹ ДАВО, ф. Р-4897, оп. 7, спр. 2397, арк. 14.

² ДАВО, ф. Р-4897, оп. 7, спр. 2397, арк. 24.

³ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-163, оп. 4, спр. 999, арк. 21.

ністрація школи приділяла недостатню увагу методичній роботі¹. Деякі вчителі не надавали міцних і глибоких знань учням, ігнорували потенціал використання опорних знань для осмисленого сприйняття матеріалу, недооцінювалася самостійна робота школярів, на заняттях були відсутні міжпредметні зв'язки. На 60 % уроків використовувались пасивні методи, лише на 20 % здійснювалася диференційована робота з невстигаючими, на 25 % домашні завдання задавалися після дзвінків. Це пояснювалося, зокрема, якістю підготовки педагогічних кадрів, який був нижчим за обласний рівень Вінниччини. В Оратівському районі бракувало 82 педагогів, тому 34 працювали не за фахом, 52 вчителі довантажувалися іншими предметами².

За результатами перевірок хронічно зазначалася слабка матеріально-технічна база шкіл: чимало їх розташовувалися в аварійних або малоприматних приміщеннях, деякі не мали спортзалів, майстерні комбінувалися та розташовувалися у тісних приміщеннях. Через відсутність приладів неможливо було проводити не лише фронтальні перевірки, а й досліди, експерименти з фізики, хімії, біології та природознавства. Кабінетам бракувало унаочнення³. Це пояснювали відсутністю дійового контролю з боку органів влади, ігноруванням нормативних актів про діяльність школи, поверховим виявленням причин негараздів. Спираючись на такі спостереження, інспекцією було рекомендовано вдосконалити управлінську діяльність відділів народної освіти відповідно до наказу Міністерства освіти УРСР № 118 від 12 травня 1980 р. «Про дальше вдосконалення стилю роботи районних і міських відділів народної освіти по управлінню загальноосвітніми школами», поліпшити її аналітичну діяльність, опрацювати чітку систему контролю за виконанням партійних та урядових постанов про школу, наказів і рішень колегії галузевого міністерства, об'єднано, власних рішень, підвищити ефективність інспекторського контролю за станом справ на місцях. Важливим залишалися і з'ясування причин відсіву учнів 9–10-х класів, питання політичного інформування школярів, формування поваги до радянської державної символіки та атеїстичне виховання.

Результати фронтальної перевірки шкіл Вінницької області у 1991 р. показали брак у школах практики проведення директорських контрольних, лабораторних і практичних робіт, що обумовлювало «формалізм і лібералізм в оцінці знань учнів, послаблення трудової дисципліни серед працівників школи». Не вивчався стан викладання деяких предметів. Перед засіданням педагогічних рад не опрацьовувалася відповідна література, рідко організовувалося взаємовідвідування уроків з проблеми, яка виносилася на її засідання, відсутнє попереднє ознайомлення педагогів із рішенням педради та належна підготовка виступаю-

¹ ДАЛО, ф. Р–163, оп. 4, спр. 999, арк. 22.

² ДАВО, ф. Р–4897, оп. 7, спр. 2397, арк. 24.

³ ДАЛО, ф. Р–163, оп. 4, спр. 999, арк. 19.

чих. Учителі звітували про свою роботу, не аналізуючи причин недоліків. Аналізи уроків характеризувалися надзвичайною стислістю, неконкретністю, епізодичністю¹. У наказах про ведення шкільної документації не аналізувалося виконання нормативних документів з цього питання, не вівся облік знань. У школах не вирішувалося в належний спосіб питання продуктивної праці учнів². Учасники перевірок скаржилися на безсистемну організацію виховних заходів, де спостерігався формалізм: у атеїстичній пропаганді, організації гурткових занять, професійній орієнтації, профілактиці правопорушень, бездоглядності неповнолітніх, тому учні перебували у міліції на обліку і не працювали на замовлення базових підприємств³.

Після перевірок давали термін на виправлення недоліків і здійснювали повторно перевірку, видаючи узагальнюючі документи⁴. Зокрема, у довідці про стан керівництва і контролю за станом навчально-виховної роботи у середній школі № 63 м. Львова 1966 р. з боку директора школи Ф. Базильова та заступника директора школи Л. Княжицького відзначено поліпшення матеріально-технічної бази школи: добудовано приміщення, відповідно оформлені класні кімнати і коридори, придбані наочні посібники для навчальних кабінетів, створено дві групи подовженого дня, організовано гаряче харчування, школа укомплектована педагогічними кадрами, переважна більшість із яких мали вищу або середню педагогічну освіту та навчалися заочно у вишах. Серед них були передові учителі: Б. Добуш, І. Драгожикський, Ю. Долоницький, А. Савицька. Здійснювалася методична робота, працювала методична комісія учителів початкових класів, предметна комісія мови і літератури, математики, фізики, історії, географії, методичні об'єднання класних керівників⁵.

Вивчаючи стан викладання окремих предметів, інспектори особливо зупинялися на українській мові та літературі. У Софіївській восьмирічній школі Миколаївської області їх забезпечували вчителі О. Цимбалюк і Н. Кириченко, стаж яких становив понад 20 років. Зазначено, що ці педагоги до уроків готувалися систематично і старанно. У їхніх поурочних планах передбачене використання наочності, технічних засобів навчання, різні вправи творчого спрямування. Уроки проводили на належному методичному рівні. О. Цимбалюк на кожному занятті повторювала з учнями програмовий матеріал, але вони завжди відповідали з відкритими підручниками, у їх відповідях була відсутня самостійність. Їй порадили звернути увагу на регламентацію часу, оскільки пояснюючи способи творення іменників суфіксальним способом, учителька мало часу виділила на

¹ ДАВО, ф. Р-6015, оп. 1, спр. 501, арк. 34-36.

² ДАВО, ф. Р-6015, оп. 1, спр. 501, арк. 37.

³ ДАВО, ф. Р-4897, оп. 7, спр. 2397, арк. 24-26.

⁴ ДАВО, ф. Р-4897, оп. 7, спр. 2397, арк. 27.

⁵ ДАЛО, ф. Р-163, оп. 4, спр. 999, арк. 19.

вивчення нового матеріалу. Ще менше часу відведено на його закріплення – виконання лише одної невеликої вправи з підручника¹. Вивчаючи новий матеріал, учителька О. Цимбалюк не спиралася на попередній досвід учнів. Діти на уроках були пасивні, слабо здійснювалася робота з тими, хто відставав у навчанні. Водночас аналіз контрольних робіт у 4, 5, 7-х класах засвідчив засвоєння школярами знання переважно на «4» і «5». Учні 8-х класів показали гірший результат, особливо щодо граматичних завдань. На думку перевіряльників, методи проведення контрольних робіт відставали від вимог часу, вчительку звинувачували у знеціненні контрольних робіт як засобу перевірки знань учнів. Школярі не звикли виконувати контрольні роботи самостійно, що обумовлювалося роллю учительки. Їй рекомендували бути більш вимогливою, детальніше опрацювати методику проведення контрольних робіт, урізноманітнювати форми і методи перевірки та закріплення знань.

На погляд інспекторів, Н. Кириченко значну увагу приділяла виробленню в учнів свідомого грамотного письма, повторенню програмового матеріалу. Але їй радили ретельніше регламентувати час, більше відводити його на закріплення вивченого матеріалу, активізувати клас і працювати зі слабкими учнями, вчасно задавати домашні завдання. Оскільки вона, окрім української мови, забезпечувала і російську, на її уроках спостерігалася інтеграція цих дисциплін. Їй радили більше уваги приділити роботі з підручниками, що пояснювалося декількома причинами. По-перше, саме через них школярі мали зрозуміти основні поняття та явища радянського соціуму, приклади яких наводили на їх сторінках. По-друге, підручник регламентував роботу і вчителя².

Під час перевірки Міщанським райвно Городищанської восьмирічної школи у 1967 р. звертали увагу на усунення недоліків роботи школи і просили адміністрацію закладу це здійснити. Переважно вони стосувалися документального оформлення підсумків навчального року: оформлення класних журналів, протоколів засідань педагогічних рад про переведення учнів у наступні класи та допуск до іспитів. Після їх закінчення з кожним класом на засіданні педагогічної ради необхідно було обговорити результати, оформивши їх протоколом, зазначивши прізвища кожного учня, вказати тих, хто залишився на другий рік, призначити іспити на серпень та запланувати випуск учнів³.

Рекомендували обладнати кутки з поширення передового досвіду з питань використання звукотехнічних засобів. З метою поліпшення словникової роботи радили виготовити матеріали з вивчення нових і незрозумілих слів: «Читай і пиши правильно». З метою удосконалення системи опитування радили підготувати доповіді і провести семінар на цю тему, вивчити систему опитування і уза-

¹ Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. Р–5712, оп. 1, спр. 23, арк. 10.

² ДАМО, ф. Р–5712, оп. 1, спр. 23, арк. 10.

³ Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. Р–2929, оп. 1, спр. 194, арк. 5.

гальнити наказом по школі, навести лад у книзі обліку учнів згідно із документами; поліпшити стан гурткової роботи, підвести підсумки та скласти творчі звіти їх діяльності. Це необхідно було обговорити на засіданні педагогічної ради, також вирішити й питання забезпечення учнівства підручниками на наступний навчальний рік: обліку залишків їх у кіосках, завозу, за класами і обліку вживаних підручників, займатися ремонтом підручників, меблів та устаткування тощо¹. Серед пропозицій називали й своєчасне забезпечення шкіл програмами, навчальними планами, передбачивши систему письмових робіт за кожним класом зокрема². Інспектування шкіл не означало швидкого налагодження питань, які там перевірялися: дисципліну продовжували порушувати, запізнювалися і учителі, і учні, самовільно залишали уроки, були відсутні домашні завдання.

Якщо порівнювати перевірки різних періодів, то наприкінці 1980-х–початку 1990-х рр. вони мали більш позитивний характер щодо вчителів та учнів, орієнтувалися на особистісне спрямування. Перевірятьники зазвичай схвально писали про діяльність педагогів на уроці та поза ним, особливо щодо відродження українських національних традицій. Інспектор О. Хміль, яка відвідала уроки Л. Грабарівської, вчительки української мови і літератури Трибусівської середньої школи Піщанського району, була у захваті. Перевірятьниця звернула увагу на її ставлення до власної роботи та вдосконалення діяльності. Кожну дію вчительки характеризувала як обдуману та обґрунтовану. Вона знайшла індивідуальний підхід до учнів, які працювали із захопленням та віддачею. Діти відповідали грамотно на всі запитання вчительки. Зокрема, на уроці читання, де узагальнювалася тема «Усна народна творчість», діти працювали за змістом підручника, знали, як і де знайти той чи інший твір: «Робочий шум, перелистування, шелестіння листочків підручника було чути протягом усього уроку. Це чудово! Діти були господарями уроку, а підручник дійсно допомагав їм у цьому. Школярі були одягнені в українську форму, що теж було підпорядковане темі уроку». Підняті вгору руки свідчили, що учням сподобалися твори, їх відповіді – найрізноманітніші, логічні і обґрунтовані. Хором виконували пісню «Вийшли в поле косарі», «Ой, ти, коте, коточок», «Подоряночка». Використовувалися і міжпредметні зв'язки. Розглядали приказки: «Вилазить з-під ковдри, як муха з варення», «Знання – сила», «За одного вченого десять невчених дають, та й то – не беруть». Лічилки пов'язували з уроками математики³.

Серед позитивних оцінок Л. Грабарівської зазначено навчання дітей характеризувати дійових осіб, знаходити основні риси персонажів. Діти свідомо відповідали і пояснювали матеріал, емоційно читали напам'ять прозу – вислови

¹ ДАМО, ф. Р-5712, оп. 1, спр. 23, арк. 1.

² ДАЖО, ф. Р-2929, оп. 1, спр. 194, арк. 10.

³ ДАВО, ф. Р-6015, оп. 1, спр. 501, арк. 14.

відомих особистостей про мову¹. Під кінець уроку всі разом співали колискову пісню про Котика-воркотика, і серед дитячих голосів виділявся тихий і спокійний голос учительки. Закінчувала урок сюжетно-рольова гра «Ріпка» за однойменною казкою: діти в масках Ріпки, Дідуся і Бабусі вийшли у клас і ставили сценку. Учителька звертала увагу на менталітет українців, запитуючи у дітей: «Які риси характеру були притаманні українському народові?». Серед відповідей були такі: працьовитість, знання, глибокий розум, любов до природи, уміння за нею спостерігати, кмітливість і спритність. Домашнім завданням стало намалювати малюнок до улюбленої казки².

На уроках української мови увагу приділено грамотності, каліграфії, роботі над помилками. Діти писали під диктовку, працювали над зв'язними текстами, які мали виховне значення, зокрема, як піклуватися про птахів і звірів взимку. Учителька прищеплювала любов до природи, працювала над розвитком мовлення дітей. Діти вправно склали речення, що є підтвердженням достатнього їх словникового запасу. Робота з підручником велася диференційовано: одним учням давалися вправи легші, іншим – важчі. Готуючись до занять, Лідія Крисентіївна використовувала наочність, будувала уроки методично грамотно і різнопланово. Наочність і дидактичний матеріал було систематизовано за темами. Вона досягла міцних знань, викликала інтерес у дітей до навчання, збагачувала їх словниковий запас, використовувала методичну літературу, виписувала фахові журнали, систематично поповнювала свої знання. Зважаючи на це, перевіряльниця зазначила, що праця Л. К. Грабарівської заслуговувала на відзнаку «Відмінник народної освіти УРСР»³.

Отже, перевірки шкіл залишалися складником системи контролю у радянському суспільстві. Вони покликані були не лише з'ясувати стан справ у закладах освіти, а й визначити явища, які не вписувались у загальну картину його буття. Інспектування було фронтальним, коли перевірялася уся система роботи шкіл, вибірково – окремі питання, і тематичним – вивчення роботи педагога або викладання певної дисципліни. Після завершення перевіряльниці надавали висновки, які необхідно було прийняти до виконання. Через певний термін перевірка повторювалася, зверталася увага на виправлення недоліків у роботі шкіл. У гонитві за показниками забували про власне навчання, учителя і дитину. Освітній процес підпорядковувався конформізму та оціночним судженням.

Перспективами нашого дослідження може бути більш детальна характеристика перевірок за різними напрямками: виховною роботою, ставленням учителів і учнів до них та якістю знань.

¹ ДАВО, ф. Р-6015, оп. 1, спр. 501, арк. 15.

² ДАВО, ф. Р-6015, оп. 1, спр. 501, арк. 16.

³ ДАВО, ф. Р-6015, оп. 1, спр. 501, арк. 17–18.

References

- Asanishvili, M. I. (2019). Vytvorennia «novoi liudyny» v konteksti reformy serednoi osvity v SRSR 1958 roku [Creation of a «new man» in the context of the reform of secondary education in the USSR in 1958]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky*, 2, 16–21. DOI: 10.18523/2617-3417.2019.2.16-21 [in Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State archive of Lviv region] [in Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti [State Archive of the Mykolaiv Region] [in Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of Vinnytsia region] [in Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State archive of Zhytomyr region] [in Ukrainian].
- Lavrut, O. O. (2024). Skarhy na pedahohiv shkil URSS druhoi polovyny 1940–1980-kh rr.: movoiu arkhiviv [Complaints against school teachers of the Ukrainian SSR in the second half of the 1940s–1980s: in the language of the archives]. *Kulturolohichni almanakh*. DOI: 10.31392/cult.alm.2024.1.15 [in Ukrainian].
- Lavrut, O. O. (2022). Skarhy vchyteliv yak vyjav «radianskoho sposobu zhyttia» [Complaints of teachers as a «Soviet way of life»]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*, 1, 52–56. DOI: 10.32838/2663-5984/2022/1.8 [in Ukrainian].
- Levenets, O. M. (2018). Komunistychni vykhovannia v zahalnoosvitnikh shkolakh Volynskoi oblasti v seredyni 60-kh – pershii polovyny 80-kh rokiv XX st. [Communist education in secondary schools of the Volyn region in the mid-1960s – first half of the 1980s]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*, 4, 23–30 [in Ukrainian].
- Marchuk, O. A. (2016). Zminy v orhanizatsii navchalno-vykhovnoi roboty vchyteliv u shkolakh yak naslidok reformuvannia serednoi osvity v Ukraini seredyny XX st. [Changes in the organization of educational and educational work of teachers in schools as a result of the reform of secondary education in Ukraine in the middle of the 20th century]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 45, 1, 284–287 [in Ukrainian].
- Meropriiatyia po vupolneniu nedostatkiv naidennukh pry frontalno y proverke shkolu [Actions to implement the deficiencies found during the frontal inspection of the school]. (Fund R–5712. Sofyevskaia vosmyletniaia shkola. Sofyevka, Nykolaevskoi oblasti. Inventory 1. File 23). State Archive of the Mykolaiv region, Mykolaiv [in Ukraine].
- Pyrozhenko, L. V. (2013). *Reformuvannia zmistu zahalnoi serednoi osvity (seredyna 60-kh – pochatok 80-kh rr. XX stolittia)* [Reforming the content of general secondary education (mid-60s – early 80s of the 20th century)]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
- Rozman, I. I. (2017). Radianska pedahohika: biohrafichna paradyhma druhoi polovyny 40-x – 80-kh rr. XX st. [Radianska pedahohika: biohrafichna paradyhma druhoi polovyny 40-x – 80-kh rr. XX st.]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna Robota»*, 2(41), 219–221.
- Vnutrishkilnyi kontrol (1958) [Intra-school control]. *Radianska osvita*, 38, 1 [in Ukrainian].
- Zaliskyi, K. (1945). Pro khyby u kerivnytstvi shkoloiu [About errors in school management]. *Radianska osvita*, 9, 1 [in Ukrainian].